

wtorek, 05.11.2024

Symbolika cmentarna – ks. Tomasz Czapiewski

Nie dziwi przeto, że śmierć człowieka, będąc tajemnicą dla niego samego, we wszystkich bodaj kulturach łączy się z jakąś formą kultu zmarłych i wiarą, że przechodzą oni do innego świata. Świadczą o tym najstarsze cmentarzyska i odnalezione groby, czasem bogato wyposażane w przedmioty, które w tym przechodzeniu mogą się przydać zmarłemu. Mówią o tym staroegipska tradycja skomplikowanego procesu mumifikowania zmarłych i nekropolie władców, w zwyczajach zaś Greków obol wkładany w dłoń lub usta umarłego na zapłatę Charonowi za przewóz przez rzeki Hadesu, Acherontu lub Styksu. Rzymianie z kolei stawiali pomniki ubóstwianym władcom i grzebali zmarłych w sarkofagach.

W kulturze chrześcijańskiej rozumienie śmierci jest ściśle związane z Objawieniem, które wypełniło się w Jezusie Chrystusie, w Jego śmierci i zmartwychwstaniu. Stąd już w starożytności chrześcijańskiej w katakumbach i w rzeźbie sarkofagowej obok takich symboli jak monogram Chrystusa, ryba, baranek czy kogut pojawiają się sceny ze Starego i Nowego Testamentu oraz z ksiąg apokryficznych. Później, u schyłku pierwszego tysiąclecia, w sztuce nagrobnej zauważamy istotne zmiany związane z hierarchicznym systemem feudalnym. Powstają więc wzorcowe modele nagrobków panujących, biskupów, rycerzy i lokalnych feudałów, które w wiekach od XIV do XVI wraz z przemianą stylów zaczęły się zmieniać. W tym czasie, po typowych dla średniowiecza kamiennych tumbach z rzeźbionym wizerunkiem zmarłego, powstają nagrobki z baldachimami, w których chowano świętych, a z czasem i królów.

Przyścienne i wolno stojące tumby przysługiwały również biskupom i książętom, których często wyobrażano w scenie Sądu Bożego, podczas którego zmarli prezentowali swoje dokonania i zasługi. Stąd ich wyobrażenia wyposażano w stosowne symbole: pod stopami umieszczano na przykład znak pokonanego przez nich zła, a w okolicach dłoni model ufundowanego kościoła, szpitala, kaplicy czy też wyrzeźbiony w kamieniu „dokument”, który symbolicznie wskazywał na zasługi zmarłego.

Symbolika nagrobków dotyczyła także tematyki marności życia ludzkiego i tego, co dzieje się z ciałem po śmierci, podkreślając przez odpowiednio dobrany kamień jego rozkład. Doskonałą tego ilustracją jest nagrobek Kazimierza Jagiellończyka na Wawelu, dzieło Wita Stwosza. Pojawiają się też nagrobki z klęczącą postacią zmarłego, czasem w otoczeniu rodziny, jak ma to miejsce na nagrobku rodziny Kosów w katedrze oliwskiej. Nagrobki zdobią też nawiązujące do symboliki przejścia postaci zmarłych ukazane w pozycji półleżącej i umieszczone w arkadzie, kojarzącej się z bramą. W czasie baroku na nagrobkach odnaleźć można było elementy alegoryczne i symbole wanitatywne, takie jak urny, obeliski lub piramidy. Do XVIII wieku były również popularne płyty nagrobne z wyobrażeniem zmarłych rycerzy i duchownych, ze stosownymi dla tych stanów symbolami: mieczem, krzyżem, kielichem, pastorałem.

Współczesne nagrobki – a raczej ich forma – ukształtowały się w XIX i XX wieku, gdy funkcjonowały już cmentarze komunalne, a proste nagrobki zaczęły należeć do zwykłych ludzi, których groby były dotąd najczęściej anonimowe. To wtedy symbolika chrześcijańskich grobów, choć wciąż czerpała znaki z głębokiej tradycji, najczęściej zaczęła nawiązywać do tajemnicy krzyża Chrystusa i do prawdy o zmartwychwstaniu, w których mocą sakramentu chrztu człowiek ma swój udział.

Krzyż Chrystusa, dwie przecinające się belki, które mogą być symbolem przenikania się dwóch przeciwstawnych sobie porządków: nieba i ziemi, tego świata, którego władcą jest Książe Ciemności, i Królestwa Jezusa, co nie jest z tego świata. Przede wszystkim jednak krzyż był znakiem hańby i upokorzenia człowieka, odarcia go z wszelkiej godności – i w tym znaczeniu jest on dla chrześcijan symbolem bezgranicznej miłości Boga do człowieka, która nie oszczędziła własnego Syna. Krzyż, uświęcony przez Chrystusa, stał się

znakiem zwycięstwa nad śmiercią. I tak właśnie funkcjonuje on w symbolice i ikonografii chrześcijańskiej, podkreślając zarówno uniżenie Boga, jak i wywyższenie człowieka. Takie też znaczenie ma krzyż stawiany na chrześcijańskich grobach, gdzie wyraża również prawdę o człowieku, który mocą chrztu, wszczepiony w śmierć Chrystusa, razem z nim zmartwychwstaje. Czasem pojawiają się na krzyżu wizerunki umęczonej twarzy Jezusa, nawiązujące do tradycji całunu, a także wyobrażenia Maryi, Bolesnej Matki, która dla chrześcijanina jest także Matką Dobrej Śmierci.

Bogata jest też symbolika księgi, pojawiającej się na nagrobkach. Jej znaczenie wywodzi się z Biblii, której zasadniczą strukturę stanowią „Prawo i Prorocy”, a więc zbiory praw i przepowiedni prorockich, których pochodzenie uznawane jest za święte. Nie dziwi przeto, że prorok mający takie wizje jak Ezechiel, nim zacznie prorokować i wypełniać powierzona mu misję, ma widzenie tego, jak spożywa niebieską księgę i głosi na ziemi tekst ułożony w niebie. Jest również w Biblii mowa o innych, bardziej tajemniczych księgach. Wśród nich jest Księga Życia, w której Bóg umieścił imiona swoich wyznawców i księgą, w której z myślą o Sądzie Ostatecznym zapisane są wszystkie uczynki człowieka. Jest wreszcie księga zapieczętowana siedmioma pieczęciami, symbol Bożej tajemnicy, którą tylko Baranek może otworzyć.

Takie też znaczenie ma księga, która jako zwój, a potem kodeks przechodzi do ikonografii i symboliki chrześcijańskiej. Oba jej rodzaje spotykamy już w starochrześcijańskich zabytkach, trzymane przez nauczającego i sądzącego Chrystusa jako symbole nauki wiary i prawa Bożego. Ostateczne wyroki do dziś przypominają romańskie i gotyckie tympanony, na których tronujący Chrystus – Sędzia, odbywa sąd nad światem z księgą wyroków Bożych w dłoni. Wszystkie te treści, przede wszystkim jednak prawdę o wypełnieniu się Bożych wyroków wyraża księga umieszczona na chrześcijańskim grobie.

Kolejnym symbolem, występującym na współczesnych chrześcijańskich nagrobkach, jest palma. I choć w symbolice chrześcijańskiej jest ona atrybutem męczenników, symbolizuje także życie. Już bowiem u Babilończyków uchodziła za drzewo boskie, a w Egipcie łączyła się z symbolicznym znaczeniem drzewa życia, za jakie uchodziły wysokie palmy daktylowe, bardzo sprężyste, a nadto długowieczne. Osiągały bowiem wiek nawet trzystu lat. Stąd w symbolice egipskiej palmy oznaczały długie, a nawet niekończące się życie. Znane są też obrazy przedstawiające boginię Hathor lub boginię Nut, która wychylając się z palmy, podaje zmarłemu pokarm i napój.

W starożytności liście palmy były też symbolem zwycięstwa, radości i pokoju. Wieczna zaś zieleń palmowych liści sprawiła, że stały się one symbolem życia i zmartwychwstania, i dlatego w symbolice chrześcijańskiej są one atrybutem męczenników, którzy oddając życie dla Chrystusa, mają udział w Jego męce, śmierci, zmartwychwstaniu i chwale. Drzewa zaś palmowe pojawiające się w kontekście Chrystusa Króla symbolizują Jego zwycięstwo i udział w nim wszystkich odkupionych, którzy otrzymują niebieską zapłatę. Takie też znaczenie mają palmowe liście na nagrobkach chrześcijańskich. Znaczenie symboliczne może mieć także głaz, choćby taki jak na grobie ks. Janusza St. Pasierba. Nawiązuje on do odrzuconego w czasie zmartwychwstania kamienia, który zamykał grób Chrystusa.

ks. Tomasz Czapiewski

„Pielgrzym” [29 października i 5 listopada 2023 R. XXXIV Nr 22 (885)], str. 14-15.

Dwutygodnik „Pielgrzym” w wersji papierowej oraz elektronicznej (PDF) można zakupić w księgarni internetowej Wydawnictwa Bernardinum.